

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Mensbeeld van *homo economicus* te dominant in huidige duurzaamheidsdebat

De filosoof Bas Haring vindt onze zorgen over natuur en milieu onbegrijpelijk. Het is zinvol om naar aanleiding van twee van zijn recente opzienbarende publicaties de gebruikelijke vooronderstellingen over duurzaamheid kritisch te onderzoeken. Het onderscheid van filosofe Hannah Arendt tussen twee wijzen van in de wereld zijn kan daarbij behulpzaam zijn: het onderscheid tussen arbeiden en werken. Vanuit het perspectief van het arbeiden, dat bij Haring de toon aangeeft, blijven wij gevangen in het paradigma van de economische, al dan niet duurzame, groei. Vanuit het werkend en wonend aanwezig zijn in de wereld ontdekken wij daarentegen een ander begrip van duurzaamheid dan het gebruikelijke.

door *Hans Achterhuis*

De auteur is emeritus hoogleraar wijsbegeerte aan de Universiteit Twente en 'denker des vaderlands'.

TWEEMAAL WIERP DE DWARSE DENKER Bas Haring met zijn publicaties een steen in de tamelijk rustige vijver van het duurzaamheidsdenken.¹ In *Het aquarium van Walter Huijsmans*, dat in 2009 als speciale publicatie voor de Maand van de Filosofie verscheen, wil hij ons afhelpen van onze bezorgdheid over de toekomst van onze planeet.² Haring vindt onze zorgen over natuur en milieu raadselachtig en uiteindelijk onbegrijpelijk. Over pakweg honderd jaar zal er van zijn lezers immers niemand meer zijn. Misschien zal dat ook het geval zijn met de natuur die ons dierbaar is. Maar wij zullen dan die natuur niet missen. Is dat erg, zo'n toekomst zonder onze

vertrouwde natuur? Wanneer de generaties die na ons komen, straks tevrede zijn met hun leven, zal het volgens Haring heel erg meevallen. Wat ze niet kennen, kunnen ze tenslotte ook niet missen. De mensheid is, zo betoogt hij, vloeibaarder en veranderlijker dan wij vaak denken. Zelf voelt hij zich bijvoorbeeld noch met het verleden noch met de toekomst verbonden. In de middeleeuwen deden de mensen volgens onze maatstaven immers gewoon ‘gek’; ze staan dus mijlenver van ons af. En in de toekomst gaan ze vanuit hun volle steden misschien wel gewoon ‘op vakantie naar de maan’. Wat mensen voor hem deden of na hem zullen doen, laat Haring koud. ‘De mensheid van over 200 jaar is een andere mensheid dan de huidige.’³

Er ging in 2009 tijdens en na de Maand van de Filosofie een luid gemor op over deze stellingname. Maar een overtuigend weerwoord op Harings vertoog hoorde ik toen niet. Ik was aanwezig bij een lezing van hem op de Nacht van de Filosofie Fryslân. Een bomvolle zaal zat, zo te zien, uiterst gespannen en kritisch naar hem te luisteren. Maar steekhoudende vragen kwamen er niet en boze protesten werden voor de wandelgangen bewaard. Kennelijk zat het verhaal van Haring logisch zo sterk in elkaar dat het uiterst moeilijk, zo niet onmogelijk was om het met een simpele vraag of tegenwerping onderuit te halen. Instinctmatig wees men het af, maar rationeel redenerend leek er geen speld tussen te krijgen.

Deze dans van primair gevoel en nuchtere ratio herhaalde zich onlangs met Harings nieuwe publicatie, *Plastic panda’s*.⁴ Terwijl hij eerder beweerde dat we ons over toekomstige generaties geen zorgen hoefden te maken, betoogt hij nu dat dit ook geldt voor de soortenrijkdom in de natuur. Hoe hij in dit boek ook zijn best doet om goede argumenten te vinden om deze te koesteren en bewaren, het lukt hem niet. Het publiekelijk zo vaak beleden belang van biodiversiteit blijkt nauwelijks op wetenschappelijke argumentatie te berusten.

Plastic panda’s werd via een groot interview in *Trouw* gelanceerd. De lezers pikten Harings verhaal niet en de krant werd bedolven onder boze brieven. Er was zelfs een hoofdredactioneel commentaar nodig om de commotie tot bedaren te brengen. Maar weer moest ik constateren dat noch de ingezonden stukken noch het commentaar van de krant zelf erin slaagden om de argumentatie van Haring te weerleggen. Driftig werd er bijvoorbeeld beweerd dat wij het uitsterven van soorten misschien inderdaad nauwelijks op zouden merken, maar dat het ons wel als mensheid ‘vroeg of laat duur zou komen te staan’. Waarom dit dan het geval zou zijn werd er helaas niet bij vermeld, terwijl Haring nu juist had geprobeerd de argumentatie hiervoor te weerleggen.

Misschien om het voor de lezers goed te maken, kwam *Trouw* enige tijd later met een grote kop op de voorpagina: ‘Halveer voetafdruk om soorten

te redden.⁵ Dit artikel gaf de boodschap door van de Taskforce Biodiversiteit en Natuurlijke Hulpbronnen, die onder voorzitterschap van oud-minister Hans Alders het rapport *Groene groei* op het hoofdkantoor van werkgeversorganisatie VNO-NCW plechtig aan het kabinet aanbod. ‘Het verdwijnen van soorten dieren, planten en ecosystemen schaadt de economie’, luidde de boodschap. Het gaat hierbij niet alleen om een houding van beschaving maar ook om ‘welbegrepen eigenbelang’ bij het behouden van de soortenrijkdom. De Taskforce heeft het over ‘ecologisch kapitaal’ dat wij aan het opmaken zijn. ‘Zonder biodiversiteit geen voedsel, geen zuurstof om in te ademen, geen natuur om in te ontspannen.’ Wat hier, lijnrecht tegen het standpunt van Haring in, wordt beweerd, is dat wij de soortenrijkdom in de natuur nodig hebben om als mensheid te overleven.

De hamvraag is vanzelfsprekend wie er gelijk heeft: Haring of de commissie van prominente deskundigen van Alders. Misschien strijk ik velen tegen de haren in als ik stel dat dit volgens mij in eerste instantie mijn collega-filosoof is. De argumentatie die Haring logisch dwingend opbouwt, wordt nergens door de beweringen van Alders cum suis aangetast. Hoezeer hun standpunt ons misschien emotioneel en intuïtief aanspreekt, het krijgt bitter weinig onderbouwing en berust vooral op loze aanbevelingen. Wanneer er bijvoorbeeld wordt gesteld dat wij de ecologische voetstap van ons Nederlanders moeten halveren om de 47.800 Nederlandse soorten organismen te redden, wordt nergens geconcretiseerd hoe wij dit kunnen bereiken terwijl wij tegelijkertijd economisch moeten blijven groeien, al is dit dan op een groene manier.

Misschien mogen we stellen dat Bas Haring de denktrant van dit rapport tot in de uiterste consequenties doortrekt en doordenkt. Hij weigert te huichelen en toont onverhuld naar welk soort toekomst wij als mensheid nog steeds onderweg zijn. Hij steekt ons een hart onder de riem door te laten zien dat deze toekomst best leefbaar is. Daarom noemt hij op de flaptekst zijn boek ook optimistisch. ‘Er verdwijnt van alles, er komt ook wat voor terug: gras tussen de stoeptegels en plastic speelgoedpanda’s.’ Wat wensen we nog meer om te overleven?

Hoe logisch dwingend Haring ook redeneert en hoezeer ik hem ook in eerste instantie tegen boze briefschrijvers en deskundige rapportenmakers wil verdedigen, het beeld van de toekomst dat hij schetst, blijf ik intuïtief afwijzen. Maar waar haal ik mijn argumenten vandaan om mijn gevoel van afkeer te ondersteunen? In een groot interview in *de Volkskrant* geeft Haring zelf mij een aanknopingspunt.⁶ Hij legt uit dat hij zijn lezers steeds probeert mee te nemen in zijn denkproces. Wanneer hem dat lukt, zegt hij, ‘heb je het min of meer mede bedacht en dan wordt mijn conclusie ook jouw conclusie.’ Inderdaad is, zoals ik al aangaf, het denkproces van Haring rationeel en dwingend: als je stap voor stap met hem meegaat, lijkt het laf om zonder

tegenargumenten ergens onderweg af te haken omdat de uitkomst je niet bevalt. Hem weerleggen lukt op deze manier in elk geval niet.

In tegenstelling tot de verontwaardigde lezers van *Het aquarium van Walter Huijsmans* en *Plastic panda's* weiger ik dan ook van meet af aan in

*Alleen vanuit een ander
mensbeeld, een andere wijze van
in de wereld staan, kan er aan
Harings betoog getornd worden*

de lijn van Haring mee te denken.

De grondhouding, het mensbeeld, van waaruit hij vertrekt, wijs ik af. Alleen vanuit een ander mensbeeld, een andere wijze van in de wereld staan, kan er naar mijn mening aan zijn betoog getornd worden. Vanuit

een bekend filosofisch onderscheid dat onder andere door de Duits-Amerikaanse filosofe Hannah Arendt wordt gemaakt, probeer ik mijn eigen uitgangspunt te verhelderen.

OVERLEVEN, CONSUMPTIE EN OVERVLOED

In haar hoofdwerk *De menselijke conditie* beschrijft Arendt de verschillende manieren waarop mensen zich tot hun omgeving en elkaar kunnen verhouden.⁷ Ze gebruikt daarvoor drie huis-tuin-en-keukenwoorden, die bij haar echter een zware filosofische lading krijgen: arbeiden, werken en handelen. Bij het arbeiden zijn mensen gericht op hun levensonderhoud. Arbeid en consumptie zijn intrinsiek met elkaar verbonden: mensen arbeiden om te kunnen consumeren. Wanneer zij werken, bouwen mensen daarentegen een blijvende wereld die zij als hun tehuis bewonen. Terwijl de producten van het arbeiden in de consumptie snel verteerd worden, geven de producten van ons werken een blijvende structuur en duurzaamheid – Arendt spreekt van *durability*; zij gebruikt niet het vanuit het milieubeleid bekende begrip *sustainability* – aan de wereld. In het handelen ten slotte, dat ik hier niet verder zal bespreken, maken mensen zich met hun woorden en daden zichtbaar in het netwerk van de intermenselijke relaties.

Deze drie manieren om je tot je omgeving te verhouden zijn volgens Arendt in elke cultuur terug te vinden, maar ze hebben in de loop van de geschiedenis wel een verschillend gewicht gehad. Wanneer we ons tot de Europese geschiedenis beperken, kunnen we stellen dat bij de klassieke Grieken het politieke handelen centraal stond. In de zeventiende en achttiende eeuw met hun grote natuurwetenschappelijke ontdekkingen en technische ontwikkelingen was dat de werkende, construerende mens. In onze tijd heeft het arbeiden de overhand gekregen. Vooral vanuit dit laatste concept interpreteren wij en geven wij vorm aan onze natuurlijke en sociale omgeving.

In het vervolg van mijn bijdrage wil ik de twee wijzen waarop mensen zich tot hun omgeving kunnen verhouden, die Arendt als arbeiden en werken omschrijft, kort verkennen. Beide zijn verbonden met een aantal karakteristieken die laten zien hoe wij als arbeidende of werkende mensen met onze omgeving omgaan. Het viel mij van meet af aan als lezer op dat Haring in zijn beide boeken zijn betoog geheel vanuit de grondhouding van het arbeiden opbouwt. De door Arendt genoemde kenmerken hiervan komen voortdurend bij hem terug. Ik laat er een aantal de revue passeren.

In de eerste plaats is dat het al eerder genoemde aspect van het *overleven*. Daar draait alles om bij Haring. Wanneer we in de toekomst als mensheid maar kunnen overleven, lijkt er geen vuiltje aan de lucht te zijn. De fraaie metafoor van het aquarium van zijn schoolvriendje laat dit duidelijk uitkomen. Walter Huijsmans had een aquarium met goudvissen ‘dat-ie bijna nooit schoonmaakte. Hij maakte het daarentegen wel vaak vies. Hij spoot inktvullingen leeg in het aquarium en de boterhammen waar hij geen zin meer in had, gingen ook het aquarium in. En karnemelk. De vissen vonden dat duidelijk niet prettig. Als je ze al in het troebele water kon zien, dan zweefden ze meer dan dat ze zwommen. Bewegingloos, met hun mond wagenwijd open en een – door mij zo geïnterpreteerde – paniek in hun ogen. Altijd wel dreef er een dode vis in het aquarium van Walter en de nog levende vissen leefden maar kort en ellendig. Een dergelijk leven wens ik de mensen van de toekomst niet toe.’⁸ Die laatste zin staat model voor de benaderingswijze van de auteur. Zolang de goudvissen/mensen maar overleven, is er niets aan de hand. Aan het eind van zijn *Filosofie van de Maand*-boek roept Haring het beeld op van een toekomstige wereld met landbouwgebieden in plaats van regenwouden, overvolle steden met hier en daar een park. Maar, zo bezweert hij ons, ‘ik denk niet dat het gaat worden als het aquarium van Walter Huijsmans.’⁹

Het tweede begrip dat Arendt met arbeiden verbindt, is zoals gezegd *consumptie*. Daar lijkt ook bij Haring alles om te draaien. Zijn metaforen zijn weer tekenend. Als het over de toename van de wereldbevolking gaat, schrijft hij dat de lezer zich moet voorstellen dat hij een feestje geeft. Er komen meer mensen dan gepland omdat je vrienden ze meenemen, dus het bier dreigt op te raken. Je wordt dan boos en denkt: ‘Het is mooi met ze, ik drink gewoon lekker bier. En als het op is, dan is dat hun eigen stomme schuld. Hadden ze maar niet zoveel mensen moeten uitnodigen.’¹⁰ Zo is het ook met onze aarde. Bas Haring heeft zelf geen kinderen, maar als anderen wel kinderen krijgen, lijkt het hun eigen schuld dat ze minder kunnen consumeren.

Wanneer mensen vanuit het perspectief van Haring wel enige verantwoordelijkheid voor de natuur nemen, is dat uitsluitend als consumptie-

goed. Als je weet dat jij de laatste rijder van een huurauto bent, ga je deze volgens hem lekker even afraggen. Want ‘het gaat niet om de auto zelf, maar om de bestuurders die na je komen’.¹¹ De natuur zelf doet er kennelijk niet toe, het draait slechts om de mensen die haar kunnen consumeren.

In *Plastic panda's* vergelijkt Haring de bossen met een restaurant. Vanwege zijn grote diversiteit is het tropisch regenwoud dan duidelijk een driesterrenrestaurant met lekkere complexe gerechten. ‘Ik zou het vreselijk vinden als alle drie- en tweesterrenrestaurants zouden verdwijnen om plaats te maken voor pizzeria’s en snackbars’, bekent onze gourmet.¹²

Het derde begrip dat Arendt vanuit de grondhouding van het arbeiden ontwikkelt, is *overvloed*. De arbeidende mens wil steeds meer hebben. Stukken natuur als het tropisch regenwoud mogen hiervoor geen obstakel zijn, want zo zit het mensdier nu eenmaal in elkaar. In een interview met *de Volkskrant* verwoordt Haring het scherp: ‘Het zit heel diep in mensen. Het is ook haast dierlijk. Ik heb twee varkentjes en als ik die een berg voedsel geef, al is het veel meer dan ze nodig hebben, vreten ze het allemaal op. Het is heel natuurlijk om te willen houden wat je hebt en steeds meer te willen.’¹³

Het begrip ‘economische groei’ dat ik vanuit het eerdergenoemde rapport van de Taskforce al kort aanstipte, vormt de hedendaagse vertaling van deze ‘natuurlijke’ drang van het arbeidend dier, de ‘animal laborans’, zoals Arendt hem ook typeert. Genoeg is nooit genoeg, we willen steeds meer te consumeren hebben. Wanneer de groei even lijkt te stoppen of af

te zwakken, zoals momenteel het geval is, raken we als samenleving in regelrechte paniek. Natuur en milieu worden dan onmiddellijk als zogenaamde ‘luxe problemen’ opzijgeschoven. Terwijl eind vorige eeuw, toen we economisch nog

*Genoeg is nooit genoeg,
we willen steeds meer te
consumeren hebben*

hard groeiden, voor de Nederlanders natuur en milieu nog de dringendste maatschappelijke problemen behelsden, kent volgens recent onderzoek van het CBS nu nog maar 2 procent van de Nederlanders daaraan de hoogste urgentie toe. Met *Plastic panda's* houdt Bas Haring ons hier onbedoeld en ongewild een spiegel voor. Tegen de ondertitel van zijn boek zullen de meeste Nederlanders kennelijk geen bezwaar maken, zolang de economie maar blijft groeien: *Over het opheffen van de natuur*.

Een vierde kenmerk dat Arendt met arbeiden verbindt is het begrip van de *cyclische tijd*. De cirkel van productie en consumptie draait rondjes: we produceren om te consumeren, maar van alle gezaghebbende economen moeten we ook steeds meer consumeren om te kunnen blijven produceren

en zo economisch te groeien. Hoe sneller deze cirkel draait, hoe meer groei. Wat dit voor de natuurvisie van Haring betekent, zien we in *Plastic panda's*. Er is niets blijvends. In de natuur wordt 'het materiaal rondgepompt onder invloed van zonlicht en er verdwijnt nergens iets. De natuur is een rondpompende machinerie.'¹⁴ De menselijke economie blijkt hiervan een simpel onderdeel te zijn. Haring vergelijkt ons ecosysteem uitgebreid met de autobranche. Ook al gaan er veel producenten van auto's failliet, als er maar een paar grote overblijven, is dat geen enkel probleem. Dat geldt ook voor ecosystemen, waarin soorten probleemloos kunnen uitsterven. 'Zolang de keten van toeleverancier naar fabrikant naar dealer intact blijft, draait de autobranche wel. En zolang de keten plant, planteneter, roofdier intact blijft, draait een ecosysteem wel.'¹⁵ Ik teken hierbij wel aan dat Haring het gegeven veronachtzaamt dat in deze keten de mens tegenwoordig zowel de rol van planteneter als van roofdier lijkt te vervullen. Net zomin als we panda's nodig hebben, lijkt dat bij hem te gelden voor tijgers. Als 'animal laborans' zorgt de mens er in z'n eentje wel voor dat de natuurlijke kringlopen blijven draaien.

Het is belangrijk om hierbij te onderstrepen dat Haring geen uitzonderlijke positie inneemt. Hij beweegt zich binnen de maatschappelijke marges van wat wij sinds het Brundtland-rapport 'duurzame ontwikkeling' zijn gaan noemen. Volgens de officiële definitie gaat het hier om 'ontwikkeling die voorziet in de behoeften van huidige generaties zonder daarmee voor toekomstige generaties de mogelijkheden in gevaar te brengen om ook in hun behoeften te voorzien'. Precies dat beoogt Haring in een gedachte-experiment over de manier waarop we het toekomstige Nederland kunnen inrichten. 'Het gaat mij om een voorstelbaar beeld van hoe de wereld eruit zou kunnen zien als die moet voorzien in de menselijke behoeften. En die wereld wil ik graag vergelijken met Nederland omdat dat nou eenmaal het land is dat ik ken – en u ook.'¹⁶ Dat het beeld dat hieruit tevoorschijn komt velen misschien niet erg aanstaat laat alleen maar zien dat er iets ernstig mis is met onze vooronderstellingen en definities van duurzame ontwikkeling. Het is in dit verband te gemakkelijk om Haring verwijten te maken. Wanneer we de consequenties van zijn wereldbeeld afwijzen, zullen we vanuit andere vooronderstellingen moeten gaan denken en leven.

WERKEN

Die andere vooronderstellingen, die andere wijze van in de wereld staan, heb ik met Arendt 'werken' genoemd. In discussie met de uitgangspunten van Haring ga ik de kenmerken die bij 'werken' horen nu ook kort bespreken. In de eerste plaats gaat het hier om een totaal ander soort duurzaam-

heid dan in onze gebruikelijke benadering. De duurzaamheid die hier beoogd wordt is de blijvendheid van de dingen die de werkende mens maakt, van het *wonen* op de aarde die als een tehuis wordt ingericht. Niet de mensen en hun behoeften, maar de materiële wereld waarin gewoond wordt, staat hier centraal.

Dit levert, in de tweede plaats, een heel ander begrip van tijd op dan vanuit het arbeiden zichtbaar werd. Vanuit de visie van de werkende mens, de *homo faber*, zoals Arendt hem noemt, gaat het om een *lineaire tijd*. Het werken, het maken van dingen, heeft een, zij het altijd voorlopig, eindpunt. Het is gericht op een materieel product dat een tijd bewaard en gebruikt wordt, niet geconsumeerd en verbruikt. Deze lineaire tijd van de stabiele wereld waarin wij wonen, verbindt ons ook met onze voorouders en met de volgende generaties. Terwijl de arbeidende mens altijd en overal zijn behoeften lijkt te kunnen bevredigen, richt de werkende en wonende mens zijn omgeving zo in dat hij zich erin herkent en zich er vertrouwd in voelt.

Het onbegrip van Haring voor deze grondhouding van het werken en wonen, is groot. Ik geef één voorbeeld. In *Het aquarium van Walter Huijsmans* beschrijft de auteur het in zijn ogen eigenaardige gebruik dat in het verleden boeren in het oosten van ons land geregeld een eik op de brink van hun dorp plantten.¹⁷ Wat het nut hiervan is, kan Haring moeilijk begrijpen. Natuurlijk, eikenhout is goed bouw materiaal. ‘Maar het duurt wel honderd jaar voordat zo’n boom gerooid kan worden.’ Tijdens zijn leven heeft de boer dus geen ‘profijt van zijn investering’. Waarom neemt hij dan de moeite van het planten en onderhouden van de boom? ‘Zou hij soms het beste voorhebben met de mensen van de toekomst?’, vraagt Haring zich retorisch af. Dat is kennelijk een onzinnig idee. De oplossing is gelukkig simpel: de boer denkt alleen maar aan zijn eigenbelang of dat van zijn kinderen. Wanneer hij zijn boerderij verkoopt, brengt die eik meer geld op, zodat zijn investering zich uitbetaalt. Erfden zijn kinderen, ‘dan was zijn investering dus in het belang geweest van zijn eigen nageslacht’.

Dat een mooi beplante en beschaduwde brink in een Drents dorp uit zichzelf waarde zou kunnen hebben voor de bewoners, ontgaat Haring vanuit zijn vooronderstellingen van het arbeiden; dat dorpsbewoners zich via de stabiele wereld van onder andere de brink met hun voor- en nageslacht verbonden voelen, is voor hem onbegrijpelijk. Alles draait om de consumptieve waarde van het geld. De boer lijkt alleen maar gericht te kunnen zijn op de directe behoeften van zichzelf en zijn kinderen; dat hij ook met anderen in zijn dorp op een goede manier samen wil wonen, ontgaat de zo scherpzinnig redenerende Haring.

Dit voorbeeld van de traditionele boer heb ik zo uitvoerig weergegeven omdat het een derde kenmerk laat zien van de basishouding die Arendt

als werken omschrijft. Op de achtergrond van de verschillen tussen de arbeidende en de werkende en wonende mens staat de tegenstelling tussen overleven en *het goede leven*. Voor de ‘animal laborans’ is de wereld inderdaad één groot aquarium waarin voldoende zuurstof, groen en voedsel aanwezig moet zijn om te kunnen overleven, als homo faber richten mensen de wereld samen met anderen op zo’n manier in dat ze het goede leven kunnen nastreven. Vanaf Plato en Aristoteles wordt in de filosofie

In het wonen van de mens op aarde gaat het niet zozeer om overvloed, maar om een blijvendheid en stabiliteit van de wereld

betoogd dat dit goede leven zich altijd binnen grenzen afspeelt. In de overmoed van het streven naar de grenzeloosheid verliezen mensen de maat die bij het goede leven hoort, uit het oog.

Belangrijk als vierde kenmerk is daarom dat het in het wonen van de mens op aarde niet zozeer gaat om

overvloed, om een voortdurende economische groei, als wel om *durability*, een soort *blijvendheid en stabiliteit* van de wereld waarvoor een economie van het genoeg als uitgangspunt kan dienen.

MACHTELOOS

Wie zich tegen de overheersing van economie en consumptie verzet, denkt helaas vaak dat hij dit als individu uitsluitend vanuit eigen persoonlijke meningen en voorkeuren doet. Dan voelt hij zich machteloos tegen de hoofdstroom waarin onze samenleving gevangen lijkt.

Paradoxalerwijs lijkt mij dit het geval te zijn voor Bas Haring. Als privépersoon heb ik hem in mijn verhaal in zekere zin onrecht aangedaan. Hij is persoonlijk namelijk allesbehalve de natuurvernietiger die veel van zijn opponenten in hem zien. Integendeel, nadat ik met hem gediscussieerd had voor het januarinumnummer van *Filosofie Magazine*, praatten wij enthousiast door over zijn huis in Ransdorp, ten noorden van Amsterdam, in een landschap dat hem dierbaar was en dat nauwelijks veranderd was sinds Nescio het als wandelaar in het begin van de vorige eeuw beschreef. Zelf had ik daar ook gewandeld met de tekst van Nescio bij de hand. Als individu gruwte Haring van de mogelijke vernietiging van dit hem dierbare landschap, maar als consequent denker in de hoofdstroom van onze cultuur meent hij toch dat hij deze kennelijk onafwendbare toekomst voor de mensheid met optimisme tegemoet kan zien.

Waar ik in mijn bijdrage vooral op heb willen wijzen is dat het met die eerste gevoelens niet bij een privé-sentiment of een eenzaam persoonlijk

protest hoeft te blijven wanneer we de teloorgang van onze omgeving willen tegengaan. Er is een consequente denkwijze mogelijk die ons op een andere manier dan de economie doet, naar mens en natuur laat kijken.

Noten

-
- 1 Zie ook de bijdrage van Jaap Hanekamp in deze cdv-bundel. Harings boodschap lijkt qua inhoud op die van Hanekamp.
- 2 Bas Haring, *Het aquarium van Walter Huijsmans, of Waarom zouden we ons zorgen maken over de toekomst van de aarde?* Rotterdam: Lemniscaat, 2009. Uitgave van de stichting Maand van de Filosofie.
- 3 Haring 2009, p. 22.
- 4 Bas Haring, *Plastic panda's. Over het opheffen van de natuur*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar, 2011.
- 5 *Trouw*, 13 december 2011.
- 6 *de Volkskrant*, 19 november 2011.
- 7 Hannah Arendt, *De menselijke conditie*. Amsterdam: Boom, 2012 [1958].
- 8 Haring 2009, pp. 39-41.
- 9 Haring 2009, p. 115.
- 10 Haring 2009, p. 25.
- 11 Haring 2009, p. 33.
- 12 Haring 2011, p. 152.
- 13 *de Volkskrant*, 19 november 2011.
- 14 Haring 2011, p. 22.
- 15 Haring 2011, p. 123.
- 16 Haring 2011, p. 191.
- 17 Haring 2009, pp. 26-27.